

VERSLAG PINKSTEREXKURSIE

21-23 mei 1983

Deelnemers: Rieja van Aart, Martin Cadée, Nico Dekker, Wim Groeneveld sr., R. Haselager en familielid, de familie Janse (vijf personen), Ko de Klerck (met twee zonen), Frans Maatman, familie Nijhuis (drie personen), Hugo Perdeck en broer, Robert Petie en Lenard Vaessen namen aan de hele exkursie deel.

Aan bepaalde delen van het programma werd deelgenomen door: Robert Bleijenberg, Poppe de Boer met twee introducees, de familie Bol (vier personen), Wouter Boon en stagiaire van schaapherder Boon, Jef de Ceuster, Dick Hovestadt, Fik de Keyser, familie Kronenburg (twee personen), Robert Marquet, de heer De Smit en verloofde, Michiel de Vos en familielid.

De exkursie begon op zaterdagmorgen 21 mei om 11.00 uur in stromende regen. De meeste deelnemers waren in de loop van de morgen, of zelfs al op vrijdagavond, aangekomen op een terrein voor de dijk in het dorpje Emmahaven (Zeeuwsch Vlaanderen). Ko de Klerck kwam als eerste aan, maar hij haalde met zijn auto helaas het weiland niet. De familie Janse vond hem even later met zijn auto hangend op het spekgladde dijkje dat de toegang vormde tot het kampeerterreintje. Er moest een traktor uit het dorp aan te pas komen om de gloednieuwe auto uit de prut te kunnen krijgen. Degenen die later arriveerden lieten hun auto's wijselijk voor het dijkje staan. Alleen Nico Dekker vaagde nog een gevaarlijke kans en Robert Petie ragde er met zijn jeep soepeltjes overheen. Vader en zoon Haselager hadden het ook niet gemakkelijk. Wat een lekker wandelingetje van Perkpolder naar Emmahaven leek bleek een lange, zware tocht te zijn. Zware bepakking is op zo'n moment trouwens ook niet ideaal.

Het bleef de hele zaterdag slecht weer. Het grootste deel van de dag werd doorgebracht in de kleigroeve van de steenbakkerij Scheerders van Kerckhove in St. Niklaas (België). In deze groeve kunnen drie stratigrafische eenheden worden onderscheiden (Janssen, 1981). Van onder naar boven: een fauna met Hilberia stettinensis, een fauna die lijkt op die van de Zanden van Berg en een fauna behorende tot de Cyclocardia kickxi-Astarte kickxi Assemblage Zone van de Klei van Boom. Alle drie Rupelien, Oligoceen.

De horizon met de fauna met Hilberia stettinensis was tijdens ons bezoek niet zichtbaar (teveel water). De fauna van de Zanden van Berg kon worden aangetroffen in de fosforietenlaag. Deze laag was juist onder het waternivo in geulen van de groevebodem te ontsluiten. Dit werd dan ook door de meeste deelnemers gedaan. De fossielen die aangetroffen werden, waren steenkernen en afdrukken van diverse soorten mollusken. Ook tanden van haaien en roggen werden aangetroffen.

Je kreeg ze echter niet voor niets. Er moest flink worden gespit in de zuigende modder, water om te zeven was er echter genoeg. Eerlijkheidshalve moet ik bekennen dat ik zelf het verzameltafereel vanonder een goede regencap, met de handen in de zakken, heb staan aankijken. Door het erbarmelijke weer was het helaas niet mogelijk het sediment dat onder en direkt op de fosforietenlaag ligt, goed te bestuderen. Dit sediment moet veel overeenkomsten vertonen met de ons wel bekende Zanden van Berg van Belgisch Limburg (Tongeren-Spouwen-Borgloon).

Voor soortenlijsten van de in de fosforietlaag voorkomende mollusken en elasmobranchen verwijs ik naar artikelen van Janssen (1) en Van den Bosch (2). Deze artikelen bevatten ook meer informatie omtrent de stratigrafische plaatsing van de betreffende afzettingen.

Tegen drieën hielden de meeste zeverers het voor gezien .
Sommige deelnemers zijn nog enkele uurtjes naar Burcht bij Antwerpen ge-
gaan. Hier bevindt zich een stortterrein met materiaal van de metrowerken
uit Borgerhout. Evenals in Ekeren (zie ref. 3 en 4) kan hier materiaal
worden verzameld van pliocene (Zanden van Kattendijk en Laag van Borgerhout)
en miocene (Zanden van Antwerpen, Zanden van Kiel en Zanden van Edegem)
ouderdom.

Voor verzamelaars van mollusken is het materiaal dat in Burcht ligt niet
erg aantrekkelijk. De schelpen zijn erg ontkalkt en vallen in je handen
zo uit elkaar. Voor tandenliefhebbers is dit uiteraard ideaal, deze groep
kon zich hier dus aardig uitleven.

Wie van de tandenverzamelaars die Burcht en/of Ekeren bezocht hebben
voelt zich geroepen om een soortenlijst samen te stellen van het aange-
troffen materiaal? De redactie van Afzettingen ziet deze met belangstelling
tegemoet. De molluskenfauna is reeds in Afzettingen (4) verschenen.

De exkursiegangers die niet naar Burcht gingen trokken, al dan niet via
een omweg, naar het kampeerterrein om de tent op te zetten of een pint te
pakken in het café, onderaan de dijk in Emmadorp. Hier druppelde in de
loop van de late namiddag de hele groep binnen.

Zondag 22 mei: droog, hardstikke droog....gewoon niet te geloven. Vanuit
onze tent hadden we nu een schitterend uitzicht over het 'Verdronken Land
van Saeftinghe'. Het middagprogramma voorzag in een tocht door dit gebied.
Het droge weer en het uitzicht maakten die tocht aanlokkelijk.

Voor de ochtend stond echter nog een bezoek aan het geologisch reservaat
De Kauter op het programma. Het terrein, dat in het zeeuwsch-vlaamse dorp
Nieuw Namen ligt, is van Staatsbosbeheer werd onlangs opgeknapt door
leden van de Vogelwacht Oost Zeeuwsch Vlaanderen en het wordt beheerd door
de heer R. Bleijenbergh. De heer Bleijenbergh leidde ons ook rond door het
reservaat dat behalve voor geologen ook voor malacologen interessant is.
De heer Bleijenbergh tilde zo nu en dan wat stenen op en toonde ons vrij
grote aantallen landslakken (vnl. Clausilia's) waarvan, zo had hij gehoord,
een of meerdere soorten verder niet in Nederland zouden voorkomen. Aangezien
ik niets van landslakken weet is mij ontschoten om welke soorten het ging.
Behalve slakken 'liepen' er ook zeldzame spinnen rond.

Bij de ontsluiting aangekomen werden we aangenaam verrast door de ons
geboden aanblik. Wel even iets anders dan in 1976 toen we in het kader van
een kaartbladexkursie de groeve bezochten. Toen konden we alleen met be-
hulp van een handboor wat van het sediment onder de begroeiing uit tevoor-
schijn halen. Nu was het profiel over een grote lengte en een hoogte van
4 à 5 meter schoongemaakt. De nu weer zichtbare afzettingen zijn reeds lang
bekend als de enige in Nederland, dagzomende, mariene pliocene afzettingen.
De ontsluiting werd voor de eerste keer vermeld door Staring in 1860.
De afzettingen van De Kauter zijn lange tijd als van pleistocene ouderdom
(Poerderlien) beschouwd. Tegenwoordig worden ze tot het Jong plioceen gere-
kend (Merksemien) en wel tot de Formatie van Oosterhout. Voor een uitge-
breide profielbeschrijving, faunalijsten en een gedetailleerde discussie
omtrent de ouderdom van het materiaal verwijs ik naar het artikel van Arie
Janssen in de vorige aflevering van Afzettingen (ref. 5).

Nadat er voldoende foto's waren gemaakt van het fraaie profiel, probeerden
velen nog wat losse schelpen van Aequipecten opercularis (L. 1758) uit de
wand te spoelen of te pulken. Er was ook nog gelegenheid om een zak met
gruis te vullen in een speciaal daarvoor gegraven gat, hoger in de 'heuvel'.
Veel meer dan kalkconcreties en verkit, onherkenbaar gruis heb ik er
echter niet in kunnen ontdekken. Behalve verzameld en gefotografeerd werd
er ook nog van gedachten gewisseld over de stroomsnelheid in het milieu waar-

in de sedimenten zijn afgezet. Is de zwakke, scheve gelaagdheid die te zien is, in de hogere delen van het profiel, een gedeelte van grote megasets, of is deze juist ontstaan door min of meer parallelle afzetting in wat rustigere milieus? Het bleef een vraagteken.

De middagtocht voerde ons door het Verdrongen Land van Saeftinghe.

Het was de bedoeling ruime aandacht te besteden aan allerlei sedimentaire en geomorfologische aspecten van dit schorregebied. Poppe de Boer voorzag het een en ander van een deskundige toelichting. Hij had iets over het ontstaan van De Saeftinghe, als algemene informatie, op papier gezet. In dit stuk werd tevens een vergelijking gemaakt met wat er fossiel van dergelijke milieus terug te vinden is. (Het betreffende stuk is na dit artikel afgedrukt).

Robert Bleijenberg fungeerde weer als gids. Hij is officieel gids voor het Zeeuws Landschap. Hij wist zoveel over het gebied te vertellen dat de sedimentologie een beetje op de achtergrond werd gedrongen. Maar niemand heeft in dat waarschijnlijk als een groot probleem ervaren.

Onder een stralende zon (alleen het eerste half uur was het wat regenachtig) werden in ongeveer vier uur zo'n kleine acht kilometer afgelegd door een vrij gevarieerd terrein. We vertrokken om 2 uur vanaf het gasstation, volgden eerst een stukje dijk en trokken vervolgens ter hoogte van een van de uitlopers van een groot krekensysteem dat in het verlengde van de eerste platte plaat ligt, de schorren in.

Het eerste gedeelte bestond uit droge kommen met een grasland van rood zwenkgras (Festuca rubra f. litoralis) en gewoon kweldergras (Puccinellia maritima) met daartussen zeewegbree (Plantago maritima) en melkkruid (Glaux maritima). Dit grasland werd beweide door rundvee. Dit type grasland werd begrensd door wat nattere delen, begroeid met engels slijkgas (Spartina anglica) en gewoon kweldergras. De krekens en prielen die deze graslanden doorsneden, hadden aan weerszijden duidelijk waarneembare zandruggen, de oeverwallen. Deze ontstaan doordat het grovere materiaal, de zandfractie, bij overstroming van de schorren, als eerste in de vegetatie achterblijft, terwijl de slibfractie in de kommen pas sedimenteert.

In de droge graslanden waren oude geulen of prielen te zien als een zandrug in het terrein, zogenaamd omgekeerd reliëf. De oeverwallen waren begroeid met een gemeenschap van spiesmelde (Atriplex hastata) en strandkweek (Flytrigia pungens). Op deze zandruggen bevonden zich tussen het gras nesten van meeuwen. In de geulen waren regelmatig afgeronde bonken Hollandveen te zien, soms in gezelschap van grote of kleine kleibonken (afgeronde kleibonken die elders zijn weggespoeld).

In de grote krekens bij de platte platen konden fraai gelaagde Duinkerke III afzettingen worden waargenomen in de erosief aangetaste buitenbochten.

Op oeverwallen bij die grote kreek trad al wat duinvorming op.

Bij het oversteken van de eerste platte plaat was op hoger gelegen zandplaten weer wat begroeiing te zien van onder andere gewoon kweldergras (Puccinellia maritima) en wat zeebies (Scirpus maritimus) in geïsoleerde pollen. Vanaf de eerste platte plaat liepen we over het schor naar de tweede platte plaat. Ook hier weer hetzelfde beeld: grotere krekens met daarop uitkomende prielen. Allen voorzien van een fraaie oeverwal met daarachter natte of droge kommen waarin meer slibrijk sediment was afgezet. Deze kommen waren over het algemeen zeer dicht begroeid. De tweede platte plaat werd niet overgestoken, maar in zeewaartse richting gevolgd. Soms werden oude, dichtgeslibde krekens gezien, die door de hoofdgeul waren aangesneden. Regelmatig kon de groep op sedimentaire verschijnselen worden gewezen, die typisch zijn voor dit soort schorregebieden in de mond van een estuarium.

Via een boog ging de tocht weer terug naar de eerste platte plaat. Hier en daar werd het fraai bloeiende engels lepelblad (Cochlearia anglica) aangetroffen.

Het laatste deel van de tocht voerde ons dicht langs een grote broedkolonie van diverse soorten meeuwen. Na afloop van de tocht werd er nog wat nagepraat achter een glas Palm in het café van Emmaalorp.

Maandag tweede pinksterdag. Dat betekende een bezoek aan de bouwputten van het vierde havendok op de linkerscheldeoever bij Kallo (Antwerpen). Deze dag werden we begeleid door de heer De Smit, die als ingenieur verbonden is aan de Dienst Ontwikkeling Linker Scheldeoever. Het was weer Robert Bleijenberg die ervoor zorgde dat we via de heer De Smit een toelating kregen. Overeengekomen was dat de heer De Smit met zijn verloofde onze zondagsexkursies naar Nieuw Namen en De Saeftinghe zouden meemaken en dat De Smit als tegenprestatie ons over de havenwerken van het vierde dok zou rondleiden. We troffen elkaar om 11.00 uur bij de kerk van Clinge vanwaar we gezamenlijk naar het havendok bij Kallo vertrokken. Hier vertelde de heer De Smit het een en ander over de geplande haven werken, de bijbehorende groenvoorzieningen en infrastructuur. Robert Marquet van de Belgische Vereniging voor Paleontologie (ook WTKG-lid) hield vervolgens een korte inleiding over de stratigrafische indeling van de ontsloten sedimenten. In de bodem van de put was nog net de Klei van Boom (Formatie van Rupel) te zien. Deze was van de pliocene afzettingen gescheiden door een basisgrind met veel tanden en botresten. Van het Pliocene was ontsloten: de Zanden van Kattendijk (Formatie van Kattendijk), Zanden van Oorderen en Zanden van Kruischans (Formatie van Lillo). Het pliocene pakket werd aan de top begrensd door een dik pakket veen van holocene ouderdom.

Het basisgrind en de Zanden van Kattendijk konden in de bodem van de put en in het inrittalud goed worden bemonsterd. In de wanden van de bouwput mocht absoluut niet worden gehakt of gegraven in verband met instortingsgevaar. Een bepaalde (bio)horizon in de Zanden van Kattendijk had bij een aantal molluskenverzamelaars speciale aandacht. Deze horizon, die gemakkelijk te herkennen is aan het massaal voorkomen van een Vermetusachtige bevat namelijk 3 Barbatia-soorten en een aantal Chiton-soorten die in de rest van het Kattendijk niet of nauwelijks voorkomen. Aan de hand van aanwijzingen van Robert Marquet werd deze horizon na enig intensief sneurwerk ergens in de bodem van de oprit gevonden. De uitbating kon beginnen.

Na zo'n dik uur spit- en zeefwerk werden we opgeschrikt door een zwaar gerommel. Het was alsof er een zwaar onweer op komst was. Direct daarna kwam een enigszins wit weggetrokken Robert Marquet aanstuiven met de melding dat er een wand naar beneden was gekomen. Wij kijken. Inderdaad, de linkerwand was over de hele hoogte en een lengte van ongeveer 10 meter naar beneden gekomen en had het nodige betonvlechtwerk keurig platgewalst. Gelukkig zaten alle verzamelaars ver van de instorting zodat er zich geen persoonlijke ongelukken hadden voorgedaan. Degenen die onderin de put het basisgrind bemonsterden waren echter wel behoorlijk geschrokken.

In het wandgedeelte dat het had begeven was een grote pomp bevestigd die de bronbemaling van de hele linkerwand verzorgde. Die werkte natuurlijk niet meer en omdat er nogal wat water uit de veenlagen komt, bestond het risico dat de hele wand uiteindelijk naar beneden zou komen. Wegwezen was dus het devies.

De oorzaak van de instorting was volgens onze deskundige Anton Janse gelegen in het feit dat het kwelwater uit de storthopen op de rand van de put bijeen kwam op een laag punt in het maaiveld en hier de bouwputwand indrong. Op dit punt was de bemaling waarschijnlijk minder effectief door een defekte pomp. Uitgerekend op het moment waarop wij in de bouwput waren heeft de wand het begeven.

Vooraf voor de heer De Smit was de kwestie heel pijnlijk. Hij vreesde verantwoordelijk gesteld te worden voor deze kalamiteit.

Achteraf hoorden we dat dit gelukkig niet was gebeurd. De theorie van Anton bleek te kloppen.

Dit voorval toont eens te meer aan dat dit type bouwputten (stijle wanden) behoorlijk gevaarlijk is.

Besloten werd de exkursie te ontbinden. Sommigen bleven nog wat rond-scharrelen op de storthopen en anderen gingen samen met Robert Marquet nog naar Schoten. Hier ligt ook stortmateriaal van de metrowerken in Borgerhout. De meeste exkursiegangers gingen echter huiswaarts.

Tot slot wil ik graag de exkursieleiders Robert Bleijenberg, Pompe de Boer, Ir. De Smit, Robert Marquet en niet te vergeten Anton Janse, bedanken voor hun voortreffelijke begeleiding.

Lenard Vaessen

Literatuur

1. A.W. Janssen, 1981, Annalen van de Koninklijke oudheidkundige kring van het Land van Waas, deel 84, 2e afl.: n. 9-39.
2. M. van den Bosch, 1981, Annalen van de Koninklijke oudheidkundige kring van het Land van Waas, deel 84, 2e afl.: n. 41-48.
3. Anton Janse en Lenard Vaessen, 1981, Afzettingen (WTKG), jaargang 2, no. 4: p. 88-89.
4. Anton Janse, 1982, Afzettingen (WTKG), jaargang 3, no 4: p. 74-78.
5. A.W. Janssen, 1983, Afzettingen (WTKG), jaargang 4, no 2: p. 27-36.